

Румяна Лебедова

ЗА ЧУЖДТО ВЛИЯНИЕ – ДИАЛОГИЧНО ИЛИ ПОЛЕМИЧНО

В изследването си за типологията на връзките с Другия Цв. Тодоров откроява три плана, в които може да се разглежда проблематиката на другостта:

– *аксеологичен* – свързан с ценностното съждение “другият е добър или лош, обичаш го или не... равнопоставен е или по-низш от мене”;

– *праксеологичен* – визира доближаването до Другия или отдалечаването от него (“приемам ценностите на Другия, отъждествявам се с него или пък асимилирам Другия, налагам му собствения си образ”);

– *епистемологичен* – предполага познаване, наблюдаване, “неутралност или безразличие”¹.

Дали **другостта** се възприема като съблазън или коректив, дали примамва чрез неустоимия порив към различното, или е наложена като мяра, която, оронвайки характерологичното, унифицира, тя във всички случаи е **променяща**. И понеже най-често е осъзнавана и чувствана чрез съпоставяне с отлята и втвърдена от времето представа за себе си, бидейки “видяна невидимост, прогледнат мрак”², тя е изобразявана чрез универсални модели, в основата на които проблясват семантичните внушения за чуждото, мислено като враждебно.

По тази причина в общуването с другостта, наложено от политическите обстоятелства и социо-културната ситуация, обусловена от тях, емоционалният и рационалният елемент се съвместяват, а доминантното присъствие се предопределя както от естетическите възгледи на автора, така и от неговата

ситуираност в общественото пространство. Различният ракурс при осмисляне на проблема дава възможност да съществуват диаметрално противоположни мнения, мотивирани от едно и също чувство. В какъв вариант европейската култура прониква чрез румънското влияние в живота на българите от Южна Добруджа (1919 – 1940), какви са последиците от това, какви са възможните рецептивни нагласи – по тези въпроси правят интересни наблюдения Ст. Михайловски (*Метаполитика. // Политически и философско-религиозни размишления С., 1999, поредица Разум*) и Яне Хаджиянев-Калиакренски (*Смехът на Добруджа, Пазарджик, 1929, библиотека “Нов живот”, № 3, издание на сп. “Поле”*). Прочетени диалогично, текстовете предлагат възможност да се реконструира реалността, видяна и преживяна от различни гледни точки, в която представата за Чуждото е видяна в два аспекта – като градивно и като разрушително начало.

Европеизацията като всеки процес, чиято динамика и специфика се обуславя от срещата на различни култури, носи и риска зад прозрачността на фактите и явленията да се таят призрачни знаци, които, неуловени навреме и с мярка или неразчетени правилно, болезнено напомнят, че сме европейци, “ама не чак до там”, и поставят проблема за кривообразната цивилизация, който не е нито нов, нито свързан само с българската култура, както и за изкривяванията, до които води отказът от общение с нея.

Мотивът за държавата мащеха е сред интензивно разграждащите митопоетическата представа за България като земен рай още в годините след Освобождението, когато неудържимо се сриват романтичните идеали и реалността се оказва подвластна на “тиранството на непросветената свобода” (Ст. Михайловски); когато в трескава надпревара “всеки – от държавника до селянина – се чувства прав по своему и на своя глава да спасява България” (А. Страшимиров)³; когато срещата с европейската култура променя понятията за чест, морал, отговорност, а избликлалата, векове удържана енергия, без да е канализирана от гражданско съзнание и мяра, моделира общество, в което доминантно е присъствието на личности, превърнали свободата в слободия.

Процесът на демитологизация е свързан с едно от най-значимите в новата българска история събития и създаването на търновската конституция, към което ни насочва още въвеждащото изречение на “Бай Ганьо” чрез алюзията за “белгийската мантия”. По същия проблем пише и Стоян Михайловски, чиито обществено-политически възгледи са изложени в по-теоретичен вид в периода 1924 – 1927 година, когато създава “Въведение във философията на новобългарската история” и “Как западат и се провалят държавите”, воден от желанието си да намери отговор на въпроса къде се коренят причините за несполуките на Българската държава и чрез диагноза на “българското национално зло” да посочи пътища за спасение⁴.

Концептуално ядро на “Метаполитика” е убеждението, че е “потребна пълна хармония между институциите и гражданите, между публичния ред и народното духосложение”⁵, каквато обаче у българите след Освобождението, а и десетки години по-късно, липсва. Той твърди, че ако няма ред в свободата, морална дисциплина в държавната йерархия, култура и гражданственост, стремеж към нравствено-духовно усъвършенстване и отказ от “животаренето” и “бахтотражничеството”, свободата е “слободия”, а свободолюбието – “фразеологическо гиздило за политикани” – “свободничари”, които “сега в България са легион”. Воден от убеждението, че всичко е еволюция на сила и дух, той вижда в “получената изведнъж” свобода “първа крачка към погазване на свободата”. В този смисъл липсата на политическа зрелост у народ, сравнен с бозайниче в политическо отношение, е гибелна, защото “у безкултурни и слабокултурни народи няма идейна партийна борба, а има партизанство”⁶.

В духа на френските моралисти Михайловски търси единство между демокрацията и добродетелта и вярва, че където то липсва, демократизмът бива само повърхностно лустро, “безсмислен изглед, изкуствена вънкашност, прикриваща пълно нищожество”. Такъв е според него демократизмът на русите, на гърците, на турците, на власите, на сърбите, а “преди всичко – на българите”. Подобно твърдение не е плод на nihilизъм, а на убеждението, че Освобождението “дарено от русите не беше освобождение на душата, а беше осво-

бождане чисто физическо”⁷, поради което вместо да се създаде нова съвест, която да роди нов ред, се създава нов ред, който ражда нова съвест, а тя е на властника, чието поведение е моделирано от максимата “Дай пълна воля на потиснатия, и ето го превърнат в потисник”⁸. В тази посока са и основните идейни внушения на сатирите му, които, макар и нешлифовани художествено, с открит морализаторски патос, насочени повече към разума, отколкото към чувствата, изобличават “философията на мракобесието”. Идентичен е и насловът на “Книга за българския народ” (1896), създадена въз основа на материали, събрани от комисията за анкетиране извършените злоупотреби през Стамболовия режим, но вълнуваща съвестите и бъдеща размисли десетилетия наред, тъй като проблематиката явно надскача национално-конкретното. Дори когато правят уговорки по отношение на художествените ѝ достойнства, литературоведите подчертават нейната изключителна значимост като политическа сатира: Т. Жечев я определя като “знаменателен и значителен факт в българската обществена и моралистична мисъл”, Никола Георгиев – като “едно от най-мощните явления в европейската литературна сатира по онова време”.

За Ст. Михайловски и съвременниците, и изследвачите на творчеството му до наши дни говорят в превъзходна степен, подчертавайки феноменалното в личностен и в творчески план: *най-краен реалист* (д-р Кръстев), *най-честен публицист и сатирик* (А. Страшимиров), *най-сложна фигура на философ моралист в българската литература* (Св. Игов), *най-мрачен философ на българската история* (Т. Жечев). Този *самотен пазител на духовността* (М. Неделчев) защитава тезата, че Градежът на новото трябва да започне на чиста земя с чиста съвест и постигната зрелост, защото Свободата е изпитание, при което и най-демократичните възможности могат да се окажат деформиращи, вместо съзидателни, ако не са адекватни на “духосложението на народа”. По тази причина според него “в зародиша на българските мъки, неволи и злочестини стои великата, трагичната грешка на търновските законодатели”, защото “исполинската мантия”, “тежката броня” върху гърба на едно дете го смазва. Той цитира Цанков (един от създателите на Търновската конституция):

Взех и аз да се убеждавам, че когато отидохме едно време в Търново да даваме на българите конституционни права, ние всъщност отидохме в северния полюс да насаждаме трендафили върху вечните ледове... (с. 87).

И печално обобщава, че с такива горестни мисли си отиват и много още дейци – Антим I, Т. Икономов, П. Каравелов, П. Р. Славейков, К. Стоилов и др., които са били “помалко или повече заразени от пагубната химера, формулирана така в докладите на един френец, български чиновник – трябва да “позападничим” българските закони¹⁰. Именно сляпото подражание в областта на политическите идеи и учения е според Михайловски причината за нравствения упадък в България.

Може би максимализмът, свърхкритичността и пределно съгъстената язвителност са изява на комплекса на българската интелигенция, породен от осъзнатата периферност спрямо европейския културен център и изразен в една свръхвзискателност както към себе си, така и към другите, по-важното е, че той цели чрез суровия критичен дух на цялото си творчество да утвърди просветителското начало като доминиращо и в културния, и в политическия живот на българите.

Духовните стремления на Михайловски като политически деец, поет и мислител са посветени на идеята за приобщаване на българите към европейската цивилизация, но не механично, а естествено, достолепно, чрез духовно съзряване и облагородяване на нравите. Такова развитие той вижда при “добруджанските българи, които се отличават винаги със своята кротост и любезност” в контрапункт на своите съплеменници от България, за които са характерни “рязкост и лютина в жестовете, а много често “грубост и опъчина” в обноските. Това според Михайловски се дължи на целенасочените усилия на държавните политически мъже от румънското правителство, които, изучавайки като цивилизовани хора характерологичните особености на българското малцинство, облагородяват нравите му и се стремят “да всадят в душата на българина човешка почит”¹¹. Тази твърде крайна оценка има претенциите за обективност, защото е съпроводена с уговорката, че е направена не от позицията на патриота, а на социолога, който встрастено изучава законите на

историята, но реално тя е неубедителна. Едва ли десетина години биха променили така значимо психиката на цяла етническа група, особеностите на която пък проф. Спиридон Казанджиев вероятно би могъл да обясни със спецификата на ландшафта (в статията си *“Отечествен ландшафт и народна психика”*¹² той твърди, че монотонната степна равнина ражда спокойствието в душата, подпомага съсредоточаването на духа в дълбочина и обуславя митично-религиозната нагласа). Ако и да има логика в търсенето на подобни връзки, тя не може да е пределно обобщаваща, най-малкото защото в Добруджа по различни исторически причини се смесват различни етноси и етно-демографските процеси са много динамични.

Крайността на твърдението на Михайловски е обусловена несъмнено от презрението му към нравствената поквара и липсата на морал в политическия живот на България, но в нея просветва и една може би неосъзната склонност към идеализиране (митологизиране) на нещо непрежалено, копнежено изразено по необичаен за него начин:

*И ние като всички българи дълбоко жалим за загубата на Добруджа. И нашето сърце охка – и ще охка докле бъдем живи – за разнебитването на българското единство, за провалата на българските идеали*¹³.

Но интересно би било да съпоставим неговото разбиране за “благотворното” влияние на цивилизованите методи на управление от страна на румънската власт с мнението на онези, които са от другата страна на границата и имат впечатления от прякото си съприкосновение с нея. Такава възможност ни предлага книгата на Яне Хаджиянев с псевдоним Калиакренски *“Смехът на Добруджа”*, която излиза през 1929 г. в поредицата *“Нов живот”* № 3 и чието второ издание е забранено. Отворената композиция, както и името на централния образ – Ганьо Добруджански, издават влиянието на Алековия *“Бай Ганьо”*. Казанлъшкият търговец всъщност присъства като персонаж в художествения свят на творбата. Негов двойник Ганьо Добруджански е само в белетристичния откъс, включен в *“Настолна книга за добруджанци”* (1930), в който

сюжетът (пътуване до Букурещ), поведенският модел, особеностите на общуването и наличието на коригираща гледна точка, която внася и хумористичния елемент, издържан в стила на “разказвачите” от кръга “Весела България”, повтарят особеностите на Алековата книга. Но в “Смехът на Добруджа” Ганьо Добруджански е образ, чийто светоглед, ценностна система, характер и поведение са самобитни и акцентът е не толкова върху комичното, макар че анекдотичният елемент присъства в повествователната цялост, колкото върху драмата на човека, осъзнал невъзможността си да приеме последиците от агресивно връхлетялото го чуждо (закопи, хора, нрави). Той въплъщава доминиращите тенденции на времето си, но изстрадва промените, защото от него извличат облаги. При все че не е лишен от суетност, е твърде далеч от шумните бабайтски демонстрации на Ганьо Балкански и признавайки първенството му, търси най-често от него отговор на въпросите си. Подчертаната любознателност, чистосърдечието и липсата на притворство, сговорчивостта и простодушието го правят дори симпатичен и го доближават повече до интерпретацията, която прави на Алековия персонаж Константин Петканов (“Всички прояви на Бай Ганьо целят едно – да скрият чистотата на неговата душа, за да може да се запази от грозните недостатъци на човека, от алчността на чуждото и на тиранията”, ако се даде “тълкуване на постъпките му с оглед на неговия бит и исторически живот” и се има предвид отношението му към чужденците при дадени обстоятелства¹⁴). Ганьо Добруджански е представен като жертва на европейската култура, която в творбата се идентифицира с румънската политическа власт – експроприацията, колонизацията, високите лихви – всичко, видно по време на пътешествието в Европа, се превръща в реалност тук и сега, то разрушава основите на неговия свят и го поставя в позицията на зивисимост (политическа, икономическа и духовна), поради което за него всички проявления на европейското автоматично се профанизират по силата на универсалната опозиция свое – чуждо и институционализираните социални реалности се оказват заредени с потенциите на деструктивното.

Чрез богато нюансираната гама, която варира от почуда до нескрита ирония и скрита тъга, са визирани най-драматичните събития за добруджанци в годините между двете световни войни – обезземляването чрез отнемането на земи в полза на (чуждата) държава, колонизирането с цинцари и македонци, затварянето на българските училища и църкви, честата смяна на законите и законните възможности за спекулативно забогатяване, изборите, принудителната емиграция...¹⁵. Финалната сцена е сантиментален израз на “благоговейната любов към земята-майка, която го роди и порасна, която откърми дванадесетте му сина...” и на болката, че над нея броди “тъмна сянка”, която с “ехидния си и злобен смях” я поругава.

Патриархалното в образа на Ганьо Добруджански (баща на голяма челяд, който милее за дванадесетте си синове и деветте си дъщери), простодушието и чувствителността, желанието да се учи (“Пари харча, свят да видя, да науча”, често се преструва на невеж, за да научи повече от другите), разумната и премерена практичност правят образа му типичен по отношение разбирането на българина за добродетелност. По-близо до Алековия Бай Ганьо е синът Гешо Добруджански, който съумява да се адаптира с лекота към новата обстановка и като адвокат да натрупа състояние, определено саркастично от дъщерята идеалистка като “книжно”, “натрупано от декларации” и бъдещо озадачение, дори у бащата...

Ганьо Добруджански е персонификация на едно от митологизираните пространства на българите и чрез този, макар и наивен способ, авторът създава представа за Чуждото и деструктуриращата му сила при определени обстоятелства. “Смехът на Добруджа” с горчивината си изразява болката от политическата осиротялост на българите в този регион и въпреки липсата на философска дълбочина в идейно-емоционалните внушения чрез прозиращите публицистични интонации тя има значението на художествен документ за времето, промените и преживяването им, който опровергава тезата на Михайловски и разкрива събитията в друг ракурс.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Цв. Тодоров.** Завладяването на Америка. Въпросът за Другия. С., 1992, с. 178.

² **М. Кирова.** Проблематичната другост. // Език. Литература. Идентичност. УИ "Св. Кл. Охридски", С., 1999, с. 17.

³ **А. Страшимиров.** Книга за българите. С., 1918, с. 118.

⁴ За дебатите около проекта на Конституцията и адекватността на "теоретическите положения в младото княжество" виж **Симеон Радев.** Строителите на съвременна България. Т. I, С., 1990, с. 76–105.

⁵ **Ст. Михайловски.** Метаполитика. // Политически и философско-религиозни размишления. С., 1999, с. 28.

⁶ Пак там, с. 62.

⁷ Пак там, с. 78.

⁸ Пак там, с. 39.

⁹ Пак там, с. 128.

¹⁰ Пак там, с. 87.

¹¹ Пак там, с. 118.

¹² **Спиридон Казанджиев.** Отечествен ландшафт и народна психика. // Пред извора на живота. С., 1943, с. 221–243.

¹³ **Ст. Михайловски.** Цит. съч., с. 118.

¹⁴ **Константин Петканов.** Бай Ганьо и характерологията на българина (Четири мнения). // Българска критика за Алеко Константинов. С., 1970, с. 248.

¹⁵ **Кратка история на Добруджа.** Вн., 1986, с. 202–204.